
LITERATURA POLÍTICA I «OPINIÓ PÚBLICA» A LA CATALUNYA EN GUERRA DEL SEGLE XVII

POLITICAL LITERATURE AND «PUBLIC OPINION» IN CATALONIA'S 17TH CENTURY WARS

OSCAR JANÉ

Universitat Autònoma de Barcelona

Oscar.Jane@uab.cat

Resum: Aquest article tracta d'exposar un panorama sobre l'interès i l'ús de la «literatura política» en la historiografia actual. També intenta veure com els textos més populars eren alhora textos de consum habitual en l'àmbit en què circulaven, específicament al segle XVII. L'ús en aquest moment de l'època moderna evoca una importància creixent de l'«opinió pública» i la força del seu impacte, especialment en períodes de guerra. I tot i que aquests textos no poden ser llegits per tothom, arriben a ser prou coneguts gràcies a altres fórmules de difusió. L'explicació es fa mostrant-ne els instruments, els actors de creació i, per últim, els que foren actors d'opinió. El text que aquí es presenta lliga la historiografia en general, relacionant la història política amb la història de la cultura i la literatura, i viceversa.

Paraules clau: història moderna, Catalunya, guerra, literatura, política, dietaris, Europa.

Abstract: This article sets out to show an overview of the interest and the use of «political literature» in current historiography. The author also tries to see how these texts were also popular texts in regular use in the spheres where they circulated, specifically during the 17th century. This period of the early modern era evokes an increasing importance of «public opinion» and the strength of its impact, especially in periods of war. And although that these texts could not be read by everyone, they became well known through other forms of diffusion. The paper describes this by making reference to the instruments of this literature, to the creative authors and, finally, to the people who were the opinion leaders of their day. The text presented here links historiography in general, relating political history to the history of literature and culture, and vice versa.

Key words: early modern history, Catalonia, war, literature, politics, first person writings, Europe.

OSCAR JANÉ

LITERATURA POLÍTICA I «OPINIÓ PÚBLICA» A LA CATALUNYA EN GUERRA DEL SEGLE XVII

Estau en alta montanya
y mirau de totas parts,
veheu los mals de la plana,
de montanyas y poblats,
remediau las soledats
de aquell qui us té fel [*sic*] criat

Així diuen els *Goigs del gloriós màrtir sant Magí* publicats a Barcelona el 1660 (citats per Courcelles 1992a: 299). A qui van adreçats aquests goigs? Estem davant d'un món estrictament religiós, d'una societat vertebradora d'alfabetitzats per l'Església? O bé la riquíssima existència d'aquesta mena de literatura, entre altres, goigs i sermons, no és més que un reflex de la necessitat d'una societat que ha après a canalitzar els mals, les crides, les queixes, el que veu i sent a través d'un altaveu comú, còmode i conegut: l'església quotidiana i, ara també, els impresos dels mateixos goigs, que a la segona meitat del segle XVII corren com l'escuma entre la població menys «educada», l'elit dels graons inferiors per dir-ho altrament.

Els goigs o gojos tenen una raó de ser, i com a tal és entesa i instrumentalitzada per qui sap crear-ne i coneix la força del seu impacte. Més enllà de la societat lectora, que també es convertirà en actriu d'opinió, la societat oral i majoritària vehicula la seva opinió en espais comuns —esglésies, mercats, treball al camp, guerres, lectures públiques, etc. En aquest sentit, aquesta aportació es limita a evocar el que va representar aquesta «propaganda política» per a la gent de l'època, el que representa també

per a historiadors i per a filòlegs o estudiosos de tota mena de literatura avui. Una literatura política convertida en «instrument» d'un moment, d'uns poders, amb tota una raó de ser... I en un període en què, tal com suggereix la historiografia europea, l'opinió pública difícilment existeix, ja que es limita a una elit; si bé, veurem que això és relatiu segons els llocs i les formes de creació, d'emissió i recepció d'aquesta «literatura» escrita —feta per llegir tant individualment com col·lectivament. Així, els impresos propagandístics, els memorials polítics o els escrits en gasetes de premsa assolixen un format literari a la vegada que també troben el seu espai públic, que finalment conflueix amb uns destinataris variats i comuns; s'esdevé igualment amb els goigs i sermons politicoreligiosos.

1. ELS INSTRUMENTS

És ja una tradició historiogràfica relacionar la puixança dels escrits polítics, o de la dita literatura política, amb l'existència, l'ús i la profusió de la impremta. Evidentment es crea tot un cercle, un mercadeig, que permet el circuit i la proliferació dels escrits en una època inequívocament de guerres i violències. Per tant, l'escrit fa un salt al camp de batalla. La guerra troba uns altres instruments per, des de dins mateix dels pobles, arrelar, atemorir o afegir grups i persones a un o altre bàndol. Vegem-ne una mostra breu a través de tres tipus de literatura escrita —emprada tant per a la lectura personal com oral, en alguns casos— i de caire clarament polític. Uns instruments amb una claríssima *new wave* en l'època, tant per l'evolució dels seus estils característics com per la influència en aquella «incipient» opinió pública.

En primer lloc, fem esment dels famosos i —tot sovint— desconeguts goigs i sermons. Desconeguts sobretot pel que fa a la interpretació d'un cert ús polític, àdhuc literari, més enllà de l'escenari religiós o litúrgic. Dominique de Courcelles afirmava fa uns anys que «ces textes permettent de comprendre comment les hommes à une époque donnée et dans une société définie conçoivent leurs rapports individuels et communautaires avec Dieu, par l'intermédiaire des saints» (Courcelles 1990: VIII). I, efectivament, són un altaveu transparent del que succeeix en la societat, els perills amb els quals viu i l'empara que demana. Durant la segona meitat del segle XVII, Catalunya es veu immersa en un entorn de guerra quasi continu, i això des de 1635, quan França i Espanya es declaren obertament la guerra. La suma de l'acció política

del comte duc d'Olivares, la guerra en si mateixa i el posicionament polític català i francès van dur la societat catalana a un atzucac (in)voluntari, propi de l'època, però amb una llargada en el temps força excepcional.

Situada la monarquia de França a sota els pilars de l'antiga Corona d'Aragó, i encara més, al bell mig d'aquesta, al Pirineu de la Vall d'Aran a Roses —sense parlar dels períodes d'aproximació a la capital del Principat—, les societats esdevingudes «frontera» d'un nou temps exhibeixen, més que d'altres, les «convivències» amb els exèrcits, les guerres, les violències, les contradiccions, les incomprensions polítiques (Jané 2008). I si els altaveus polítics no existien, ja que les elits eren el relleu del «nou» poder, només les estructures més sòlides i properes a la població podien exercir el rol contraliterari (Jané 2006: 198-199, 212 i 241).

Un dels llocs on es pot observar amb interès i facilitat l'existència d'un «problema» polític i identitari (en un sentit ampli) és precisament al Rosselló, un dels territoris que passen sota dominació de França el 1659 amb el tractat dels Pirineus. Els goigs que s'hi perfilen ho fan a partir de temàtiques pròpiament hispàniques, en un clar sentit de relació religiosa amb el Principat. Si bé l'elecció del sant era feta sovint per a la solució d'un problema concret —pesta, sequera, guerra; és a dir, com una pietat utilitària—, a través de la proliferació dels goigs a Catalunya i de la participació recíproca en la vida religiosa de la província del Rosselló, s'erigeix un fervor religiós que xocava amb les novetats eclesiàstiques que França volia introduir, amb la presència mateixa dels francesos en definitiva. Per això, cal tenir en compte la difusió d'aquests textos i la seva popularitat. A un mateix nivell que les plasmacions artísticoreligioses que tenen lloc entre finals del segle XVII i principis del XVIII —com la de santa Teresa d'Àvila—, la veneració dels sants a través dels goigs i la preparació davant la mort —en un context que li fóra propici—, la qüestió podria ser interpretada com la d'una identitat religiosa, una religiositat espiritual i literària, específicament catalana. La llengua i la «nacionalitat» dels sants —el seu «cos» sempre té una relació directa amb la «terra»— estableixen un vincle sòlid entre l'espai i la població (Courcelles 1995: 61-72).

D'altra part, ja fa un temps que Josep Sebastià Pons va demostrar com les continuïtats al Rosselló van ser una marca d'identitat essencial en aquell període. D'una banda, se segueix imprimint i cantant en català, sense cap influència del francès, i de l'altra, es continuen imprimint a Perpinyà temes i sants clàssics del Pirineu i del Principat, com per exemple els goigs de Nostra Senyora de Núria. Així fou sobretot a terres com el Conflent i el Vallespir fins a mitjan segle XIX (Pons 1929: 227).

El rol dels goigs al Rosselló va transgredir el seu paper tradicional religiós. Les lectures públiques, la seva creació, i sobretot, l'objectiu —conscient o no— dels seus continguts cercant una influència sobre la població majoritària, els converteix en un instrument silenciós contra el nou poder de França. La literatura política religiosa que s'hi perfila descriu un altaveu per on bona part de la població canalitza les pors, els rebuigs i les crides de desesperació. Josep Sebastià Pons insisteix en el fet que dirigien «l'imagination dans la même voie et renouvellent les mêmes tours de pensée». Per tant, aquestes lectures simbolitzaven més que simples veneracions de sants. Per a alguns estudiosos del tema, la peculiaritat dels goigs constitueix un patrimoni propi dels catalans i tendeixen a identificar el territori i l'expressió religiosa local. D'algun manera, Pons entén que la producció dels goigs, ja en aquesta segona meitat del segle XVII, arriba fins i tot a «affirmer l'unité sentimentale de la Catalogne». Aquesta circumstància hauria estat facilitada per l'embranchida donada per la impremta, la localització dels sants i la pressió política de França —i la durada de la violència derivada de les guerres— (Pons 1929: 199 i 212).

Al marge del rol «didàctic» des d'un punt de vista religiós i clarament polític, els goigs ajuden a recrear tot un ideari col·lectiu, una representació dels espais i de la terra que sens dubte són d'interès compartit per a historiadors i filòlegs, a banda dels antropòlegs, que ja fa temps van entendre la complexitat i l'interès d'aquesta mena de literatura (Roma 2000).

Una altra fórmula en la literatura —política, protopolítica o apolítica— es troba en els diaris i les memòries personals de l'època moderna. En els darrers anys aquests escrits han viscut una veritable recuperació i se'ls ha restablert un ús seriós i necessari, tant per part dels historiadors com dels filòlegs. De fet, gràcies a aquests textos s'ha pogut evidenciar un enteniment obvi entre els especialistes de les dues disciplines, tant per unificar criteris de transcripció com per la valoració dels continguts i la importància de les dades en tots els sentits.¹

Els exemples serien múltiples i inesgotables. Per això, novament el cas franco-català del segle XVII ofereix una perspectiva còmoda per captar-ne l'interès històric i literari. Les dades sobre l'entorn, el d'un nou exèrcit, posteriorment el d'una nova

1. En trobem un bon exemple en un dels llibres derivats del Congrés Internacional *Construcció i projecció de la memòria personal a l'època moderna* (Jané, Miralles & Fernández 2013), en el qual van participar centres de recerca i universitats franceses, catalanes i espanyoles, tant de l'àmbit de la història com de la filologia, o de l'antropologia en menor mesura.

administració, els efectes directes i indirectes, la forma de l'escrit, el llenguatge... són tota una sèrie d'elements d'una riquíssima aportació complementària a la informació oficial. En aquest sentit, Dominique de Courcelles, reconeguda especialista sobre els goigs com hem assenyalat anteriorment, també evoca la literatura autobiogràfica per demostrar-ne el pont existent i l'interès històric dels escrits literaris —tot sovint, o gairebé sempre, sense tenir cap ambició literària real encara en aquella època. Així, tot analitzant el dietari del cirurgià perpinyanenc Jeroni Cros, De Courcelles dedueix que els francesos deixaren de ser simples immigrants per convertir-se en un perill herètic i, sobretot, en una amenaça política i identitària als anys trenta i quaranta del segle XVII (Courcelles 1992b: 251-264):

Jérôme Cros développe ou se fait écho d'un imaginaire collectif: les événements qu'il écrit comme autant de faits divers fondent bien une communauté et lui donnent son énergie sociale et aussi sa fragile et nouvelle identité.

Jeroni Cros, com d'altres, escriu per a ell mateix i per a la seva família. L'instrument és clarament l'escrit, uns fulls, llibres tot sovint, que queden en mans dels descendents. I no es tracta només de descriure un escenari polític, sinó que ben sovint no hi ha més mesura en l'escrit que la descripció planera d'un món, el del propi autor, per no dir actor d'una època, en el seu petit món amb tants lligams i paral·lelismes amb societats allunyades.

En els escrits hi apareixen descrites les penúries, les misèries del dia a dia, ja sigui per una mala collita o per l'opressió fiscal. De la guerra, se'n parla, a voltes de manera discreta, d'altres llargament. La violència és quotidiana i no s'hi descriu com un fet excepcional. Només els nostres ulls contemporanis magnifiquen els esdeveniments viscuts segles enrere, per dictàmens morals i ètics diferents i evolucionats. Tanmateix, en aquells escrits on la política va de la mà dels fet bèl·lics és possible interpretar el posicionament de la majoria dels textos —tot sovint d'origen rural—: essencialment, la supervivència. Però també és cert que hi ha un grau elevat de coneixement polític. El comerç apareix essencial en tot moment així com els lligams socials són el pilar de la societat (Jané 2010).

Entre 1631 i 1673, per exemple, el pagès osonenc Joan Guàrdia descriu el seu entorn, precisament durant un dels períodes més densos i conflictius que viu Catalunya. Ell mateix participa a la Guerra dels Segadors i explica l'evolució del conflicte des de la seva perspectiva, a petita i mitjana escala. Destaca l'efecte de la guerra en els

seus contemporanis i la presència dels exèrcits, la qual cosa el porta a evocar la misèria que viu el seu món, la seva generació: «La fam que an passada no es pot contar, que fan cosa de aspantar que es menjaren los uns als altres; altres vivian de la femta dels animals i dels homes».² De fet, Guàrdia dibuixa un escenari terrible perquè, a més de la guerra, veu passar les conseqüències desastroses de la pesta de 1651-1652.

L'escrit de Guàrdia, que des de 1640 lluita contra les tropes hispàniques, exposa sense problemes les seves crítiques cap als francesos, sobretot per l'actitud dels seus soldats i la negligència de les autoritats gal·les amb els seus exèrcits. Per aquesta raó, tot i lluitar contra Espanya, entén la reacció violenta de la població contra les tropes del rei de França. Un bon exemple el trobem amb el setge de Girona, el 1653, arran del qual el bisbe de la ciutat excomunica tots els soldats, sense distinció (1655).³ Entre línies es llegeix la realitat d'un pagès que ha pres les armes fart d'una situació insostenible i per lleialtat a les Constitucions catalanes. Però el comportament violent de les tropes de França desestabilitza el més mínim sentit polític que el caracteritza... Si més no, en la idea de l'aliança amb França, el pagès-soldat-narrador entén que aquest comportament és digne de traïció. D'alguna manera, el seu pensament és conseqüent amb el que succeeix des d'un punt de vista polític. El seu escrit eleva la veu d'una situació greu i que empitjora amb l'arribada i els moviments dels francesos. La situació de la pagesia catalana no millora, els saquejos augmenten i el rebuig col·lectiu, exacerbant, cap al que representen les tropes de França creix. L'atac i el robatori en espais sagrats com les esglésies apareixen en aquest com en altres escrits personals. A banda de representar un lloc de culte, les esglésies eren també el lloc on els habitants guardaven i amagaven béns i aliments en temps de guerra.⁴

També Pere Pasqual, notari perpinyanenc, ho explica, i descriu amb claredat i certa prosa com es destrueixen temples sagrats; entre d'altres, narra el saqueig i la crema de l'església de Cornellà de la Ribera (Rosselló), el 30 de setembre de 1640. Coneixedores del seu contingut, les tropes «arribants» —les de França— prenen,

2. Joan Guàrdia, «Diari (1631-1672)», dins Pladevall & Simon (1986: 64).

3. Vegeu el text de l'excomunió a Pladevall & Simon (1986: 130-146).

4. N'és un exemple, per la importància de tractar-se de la capital rossellonesa, aquesta crida feta durant la guerra per part dels francesos ja dominant el Rosselló, per evitar que les poblacions seguisin aquest costum: *Publication portant défense aux habitants de Perpignan de porter leurs meubles et valeurs dans les églises ou monastères, ce qu'ils faisaient par crainte d'en être dépouillés par les soldats des troupes du roi* (Archives Départementales des Pyrénées-Orientales [ADPO], 112 EDT 428).

doncs, el costum de robar-hi, malgrat l'efecte de rebuig que això produïa sobre la població. Les autoritats, tant franceses com catalanes, ho sabien, però difícilment ho podien controlar, ja que la majoria dels soldats eren mercenaris a sou —un sou ínfim— i sobretot, persones amb un caràcter «aventurer» particular, sovint sense escrúpols.⁵ Finalment, aquests escrits repeteixen generalment un sentiment general, una visió de conjunt, la del món que envolta l'autor. El rebuig als francesos —gens incompatible amb el rebuig de l'actuació de la corona hispànica— acaba reflectit en els textos personals. Els francesos són, sobretot al nord del país, aquell que fa segles hi comparteix espais de frontera, lligats en certes èpoques als avalots de les guerres de Religió, i ara un «nord» que es meridionalitza a poc a poc, la imatge de l'heretge absolut, uns «hugonots». Tant és si no són tots francesos o si ni tan sols són protestants, però aquesta imatge arrelada a finals del segle XVI s'enforteix i pren força durant la Guerra dels Segadors, representativa de violències i patiments col·lectius.⁶

El descontentament es transcriu en els testimonis, directes i indirectes que envaeixen les pàgines dels escrits i dietaris personals catalans. Joan Guàrdia, davant la nova invasió francesa de la plana de Vic el 1655, deia el següent: «Nostra total ruïna [...], no pensant-nos-ho nosaltres que de aquex modo se aguesen de aportar los francesos».⁷ Tanmateix, el drama viscut a les terres del Rosselló, per la constància de la guerra i per la violència de l'acció tant de les tropes hispàniques primer, com de les franceses després, es tradueix en els escrits locals. Un dels més coneguts, i ahora interessants tant pel contingut com per la forma de narració, és l'esmentat dietari de Pere Pasqual, que decideix escriure el que veu per deixar-ne testimoni. Escriu per «als seus», per als seus fills. Tot i la situació que viu, no pot guardar silenci davant del que veu, el que viu. Cert és que Pasqual forma part d'una certa elit, notarial, i per aquesta raó acostumat als escrits, però també a transcriure i coniar amb les vides de tot tipus de persones com a conseqüència de la seva professió. Descríu amb detall i patiment el drama de la guerra al Rosselló. Es tracta d'un discurs curiós, ja que, a diferència dels escrits de l'època on la violència forma part de la quotidianitat, Pasqual el personalitza i el rebutja, com una mena de crida «pacifista», certament inèdita aleshores. Destaquen les seves descripcions del setge de Salses, el 1639, i de Perpinyà, entre 1641 i 1642.

5. Vegeu Pere Pasqual, «Diari de Pere Pasqual (1595-1644)», dins Simon & Vila (1998: 109).

6. Vegeu les descripcions fetes en «Memòries de l'església de Sant Jaume de Perpinyà», dins Simon & Vila (1998: 245-372).

7. Joan Guàrdia, «Diari (1631-1672)», dins Simon & Vila (1986: 81; fol. 109bis ; 54r-54v).

I no oblida d'evocar alhora la tragèdia de la pesta, que toca 1.800 civils i 15.000 soldats, com a mínim. En aquest sentit, i amb la seva idea de criticar la violència i l'absurd de la guerra, Pasqual no només se cenneix a descriure el drama que viu la població, sinó que explica la misèria mateixa en què estan immersos els soldats. Ells també són, per a Pasqual, víctimes de la guerra i dels governs.

Finalment, Pere Pasqual insisteix sobre l'omissió del rol i veu dels habitants, que d'alguna manera són els que constitueixen la base del funcionament de les Constitucions catalanes. En aquest sentit, destaquen dues idees principals en el seu dietari: la primera, l'ús de l'escrit a l'àmbit particular, en què per la via d'un diàleg imaginari amb els seus fills els insta a marxar del país («Y així, mos fills, vos prech que vos eximiau y vos abstingueu de habitar en tot Rosselló per ésser per respecte dels soldats piyors que perros y sclaus y hiretges nos tràctan y per no tenir ca[p] menyar») i, l'altra, la defensa a ultrança del respecte dels Privilegis i Constitucions, tot posant en dubte l'acció militar sobre els pobles, sobretot pel que fa als allotjaments i comportaments de les tropes.⁸

Pel que fa a la premsa, pamfletisme o publicística, i memorials polítics, en les darreres dècades han estat nombrosos els estudis que n'han parlat i els han analitzat amb detall i, per tant, no hi entrarem a fons. Simplement val la pena esmentar el seu rol i l'ús com a instrument que se'n derivà. En primer lloc, queda clar que si aquest estil d'escrit imprès prolifera i és emprat amb ganes, és perquè els autors —o encomanadors— sabien del seu efecte públic, a petita o gran escala, per a lectura privada o a través del «boca a orella». Fer soroll, crear estat d'opinió... eren clarament els objectius. Un dels principals instruments per captar l'atenció i acció-implicació de certes classes dirigents va ser sens dubte aquesta nova forma de guerra. Miralles afirma que «L'anomenada "guerra de papers" ha esdevingut un lloc comú dels estudis que s'ocupen de la guerra dels Segadors. La guerra transcorre paral·lelament al camp de batalla i per escrit, com en altres indrets d'Europa» (Miralles 2012). I, efectivament, no hi ha res de nou respecte al que succeeix a Europa, però tanmateix quedaria per fer un estudi a gran escala de l'impacte —o de l'impacte potencial— dels impresos a Catalunya respecte a les terres del nord, on l'alfabetització era més «oral» que no pas escrita.

Però la qüestió de la premsa, ben desenvolupada a la resta d'Europa a través de gasetes —i amb un mirall a la Barcelona del segle XVII (Ettinghausen 2000)—, que també eren llegides i apareixen fins i tot transcrites en alguns dietaris personals,

8. Pere Pasqual, «Diari de Pere Pasqual (1595-1644)», dins Simon & Vila (1998: 117).

sembla diferent dels escrits i textos —encarregats o no— que, davant la nova presència francesa a Catalunya, es multipliquen per atacar l'actitud política i militar de Felip IV, o bé per magnificar l'acció positiva de França envers els catalans. Sigui com sigui, tant entre aquests escrits, com també respecte als escrits personals, els nivells de llenguatge canvien. I no només canvien en funció de qui escriu, sinó en funció de a qui van dirigits. Creador i receptor s'entrellacen en aquest instrument d'opinió pública i privada.

2. ELS ACTORS DE CREACIÓ

Qui són els creadors d'aquesta literatura política? D'on vénen i què busquen? És evident que de goigs a publicística, passant per escrits personals, la tipologia dels autors és ben diversa. En tots els casos, o gairebé, hi ha un autor a qui relacionem —a l'època segurament també— amb un grup particular: religiós, classe dirigent, pagesia benestant, d'un lloc, d'una zona, etc. Són persones de renom en el seu àmbit, tant professional com econòmic. De renom, en aquest cas, no sempre és sinònim de «coneguts», sinó que són persones amb una certa capacitat d'escriptura, d'influència, privada i pública.

Els memorials i escrits de Cazeneuve, Sorel, Viladamor o Gaspar Sala durant els primers anys de la Revolució catalana són escrits «patrocinats», segurament encarregats, amb un rerefons polític i de «casta» força evident. Tanmateix, el contingut dels diversos escrits d'època transcriu una realitat: la representació religiosa del col·lectiu, la idea de pàtria versus /o/ compartint nació, la construcció de col·lectius, però també, i sobretot, la consolidació de certs estaments i entitats polítiques majors, com ara França, per la via de la ja anomenada «guerra de papers» (Jané 2006: 184-186). Quan, per exemple, Gaspar Sala escrivia «todo el cuidado del gobierno desta provincia [...] ha sido siempre vejarla, oprimirla y [...] buscar contrafacciones, intentar rompimientos a constituciones y privilegios», tot parlant del govern de Felip IV i de l'acció responsable d'Olivares, donava indicis sobre les relacions d'una certa elit —religiosa i política— respecte a la monarquia; servia tanmateix les autoritats del Principat, principalment els consellers de Barcelona, que eren presentades com a defensores de les Constitucions.⁹

9. Biblioteca Nacional d'Espanya (BNE), ms. 2633, fol. 50. Aquest manuscrit correspon a la *Proclamación Católica* i és presentat com a *Memorial en que se representan las buenas prendas de los Catalanes y los estragos y*

Queda clar, però, que d'una manera o altra, les institucions o certs poders intervenen en el procés de producció dels escrits. I també és cert, en canvi, que molts altres textos, sovint entre el sentit propagandístic i el pensament personal, i que de fet produeixen tant una cosa com l'altra, amb l'ús de la impremta o del manuscrit —i còpia manuscrita per a la difusió—, havien marcat ja un camí d'idees, de producció política i literària que de manera àmplia va ser represa, tant en la forma com en el contingut. Aquest fou el cas dels textos de Jeroni Pujades i que ha estat ja analitzat per Eulàlia Miralles (2010a).

Els escrits de memòria personal, que estan fets generalment sempre en primera persona, són molt més que una pràctica individual, o a tot estirar, familiar si traspassa les generacions. La definició dels autors és complicada, ja que, tot i existir una «autobiografia» urbana, la memòria personal catalana destaca per la seva proliferació en l'àmbit rural. És a dir, si bé els primers escrits es troben a l'origen de persones vinculades als gremis urbans, als comerciants, als notaris, als estudiants, etc., per la via del clergat juntament amb l'elit pagesa, els textos prenen forma al camp, que en definitiva és on rau la majoria de la població. Partint de la necessitat de deixar per escrit números i xifres relacionades amb el comerç i el patrimoni familiar, els descendents no primogenits que es formen al seminari retornen amb l'hàbit, tant religiós com d'escriure, i tot sovint formen l'entorn o redacten ells mateixos el que veuen (Torres 2000).

El món rural català és en part, doncs, un món que s'alfabetitza de més a més a finals del segle XVI (Torres 2000). Una societat «moderna», particularment rural i de muntanya, que resta permeable a les idees que arriben, als fets polítics i militars, a les notícies escrites que poden llegir. Els individus aquí són la família sencera, o encara més, la *casa*. La llengua pren una forma especial i diferent a l'hora de descriure aquell món, i més en els indrets on comparteixen fets quotidians i extraordinaris, tant privats com compartits (Iglésias 1998; Torrent 1988: 29-55). Els pagesos esdevenen llavors uns actors de creació. Creació del seu pensament, del familiar, d'un món real que els envolta, el seu, que no sempre coincideix amb el que dictaminen els escrits i textos oficials. Són actors i testimonis directes de fets naturals, de fets familiars, de la guerra i la fam, etc.; la política hi apareix sovint entre línies, poques vegades de manera explícita, perquè

atrocidades que hicieron en el Principado los soldados de Felipe IV, 1640, 164 pp. També es troba imprès a la Biblioteca de Catalunya (BC), Fullets Bonsoms, núm. 5229.

la preocupació principal és la supervivència. Però ja hem vist que, també, una simple descripció pot esdevenir una crítica política, un posicionament particular o col·lectiu.

L'evolució dels escrits personals del món pagès està lligada com a mínim a tres factors: el grau de coneixement de l'escrit —per tant, també, de la llengua—, la importància del fet econòmic —la necessitat per al comerç i la comptabilitat familiar— i, per últim, la guerra. Si fem cas del nombre d'escrits, veiem que la majoria es concentren en períodes de gran tensió, de guerra, de desesperació, per més que després no evoquin els fets (Torres 2000). És l'expressió creativa d'una certa opinió col·lectiva de pagesos fora de lloc, tocats pels canvis. La «còlera» dels pagesos pren forma en les accions físiques i col·lectives, però també en els escrits, en els càntics compartits (Hermant 2013). Però, sigui com sigui, l'acció portada a terme per la Generalitat des de finals del segle XVI, amb una campanya *alfabetitzadora* sobre els drets i privilegis catalans arreu del país, es veu traduïda pels coneixements bàsics dels pagesos que apareixen en els escrits. Es tracta d'una cultura política limitada, bàsica, però que revela la reacció del món rural davant l'actitud de Felip IV i el seu *valido*, o bé, posteriorment, contra els francesos.

L'extensió dels escrits, territorialment com en nombre, al llarg dels segles XVI i sobretot XVII, denota la importància de l'escriptura, però sobretot que es tracta d'un període de veritable mutació cultural. Un art de creació inconscient en els primers temps que ateny tota la vida política local, comercial, religiosa i social. Amb aquesta necessitat de voler deixar constància es dona un contacte real entre els pagesos-escriptors i la cultura escrita —fins i tot popular. La idea de «l'alfabetització limitada» se superposa a una multiplicació d'escrits personals i familiars, i dona lloc a memòries personals en un sentit clarament ampli i híbrid (Amelang 1998; Torres 2000; Simon 2013).

3. ELS ACTORS D'OPINIÓ

Parlar d'opinió crea, com sabem, un cert recel i desperta vells debats a escala europea sobre què és l'opinió pública i quin era el seu abast. Particularment, aquest debat sembla estèril quan es tracta de significar els actors que juguen en aquesta opinió que, existeixi «a l'engròs» o no, té una raó de ser només pel fet d'existir uns actors que creen amb la voluntat i el desig de: trobar lectors, crear debat, influir sobre l'opinió política de grups dirigits, i fins i tot, bastir un imaginari col·lectiu des del

més privat fins a un àmbit més general. Si l'abast de l'opinió pública era limitat, és evident que ho era en funció de: els canals per on es vehiculava la informació, el grau d'alfabetització escrita i política de la gent —evidentment, amb un grau d'interès major en funció de la pressió política i militar viscuda en el temps—,¹⁰ la tradició de l'ús dels escrits —tant impresos com manuscrits—, etc. Per tant, exhibir un mapa unificat i rígid de la realitat de l'opinió pública al segle XVII a Europa és un error que es pot esmenar amb la junció d'estudis policèntrics o amb una anàlisi compartida dels orígens, canals, grups i actors d'opinió segons els llocs i les èpoques.

Catalunya té la característica, potser no única però sí particular, que amb la partició del territori el 1659 i l'annexió del Rosselló a França, la massa «opinadora» es repartia entre dues monarquies, amb unes autoritats diferents. Alhora, la classe dirigent catalana de Barcelona s'havia traslladat a Perpinyà al servei de Lluís XIV, amb tota la *intelligentsia* proactiva dels darrers 30 anys, així com persones que deixaren rastre escrit i narratiu del que veien i succeïa, potser no tant amb la voluntat d'influir sobre el seu entorn més proper, sinó en un entorn que quedava «enfora». Aquest és el cas de Francesc Fontanella, la vida i obra del qual està estudiant fa temps, de manera detallada, Pep Valsalobre. En tenim una mostra en els seus escrits precisament previs a l'annexió, que ofereixen una lectura curiosa dels seus pensaments, de la seva creativitat, i que també fa pensar sobre els lectors opinadors de la seva obra —i contingut— (Valsalobre 2010).

Lectors, impremta, difusió, elit, usos, són alguns dels elements que lliguen directament amb la literatura política d'aquesta època moderna a Catalunya. A vegades la lectura del grau d'opinió col·lectiva es pot cercar més en l'origen i les seves raons que no pas en els receptors i el seu abast. Dit altrament, si les autoritats empren «professionals» de l'escriptura i amb una forta influència sobre certs grups, és perquè saben que existeix un món receptor. En aquest cas, especialment la classe dirigent o tot el que l'envolta. Altres vegades, però, el fet originari pot ser essencialment simbòlic, la qual cosa es tradueix per un assoliment molt més generalitzat. Tot plegat voldria dir que les autoritats eren coneixedores de la resposta pública del col·lectiu davant d'uns o altres usos de la informació i dels esdeveniments. Això, que es troba fàcilment representat durant les guerres en els pamflets polítics i propagandístics,

10. Sobre l'ús i la planificació propagandística i política davant de canvis en temps de guerra, vegeu l'article suggeridor de Chimello (2010).

i que cerquen les arrels pròpies del poble català (Constitucions, privilegis, religiositat, etc.), també té reflexos en altres esdeveniments d'un caire ben diferent. Aquest fou el cas, per exemple, de la visita de Lluís XIV a Perpinyà el 1660. L'ús polític, literari i popular de la representació física del monarca, de la simbologia de la seva presència a la capital catalana, va ser a l'agenda de les autoritats, que van cercar un públic molt més ampli que la *simple* elit catalana (Jané 2006: 198-199).

En altres paraules, sense establir una tipologia dels actors d'opinió que seria possible en cada àmbit, s'esdevé que els textos més populars (relacions curtes, en prosa i en vers) són textos realment llegits per la gent, consumits i que circulen. La literatura popular es consumeix i la gent —i només els qui gaudien d'una certa «culturització»; segurament «gent» és un dels conceptes més complexos a l'hora de definir pel que representa, o precisament perquè no es refereix a ningú en concret— la fa servir per informar-se i alhora entretenir-se. És una dinàmica que s'engega i s'estén, i que troba un temps àlgid a escala europea durant la dècada de 1690, tot i que la Guerra de Successió canvià moltes tendències.

Miralles afirma que «a l'interior del país, la propaganda catalana de l'època de la guerra contribueix a popularitzar la política i la història», la qual cosa és certa. Caldria afegir que no només la guerra, sinó també el referent continu i clar de l'enemic juntament amb la guerra i la millora de la canalització de la informació, que surt de les fires i trobades ocasionals en un món català —rural— autàrquic i aparentment tancat, assoleixen una conscienciació del món en què viuen tant els autors com els receptors. I si bé és cert, com afegeix Miralles, que «la prosa dels propagandistes catalans va rebre, gràcies al suport institucional i a les bones arts dels impressors, un impuls enorme per ser difosa arreu d'Europa» (Miralles 2012), no cal menystenir tampoc l'interès i ús que, precisament des de l'exterior, es va donar a les successives campanyes militars i als fets polítics que tenen lloc a Catalunya per, en primer lloc, atacar la monarquia hispànica i, posteriorment, sobretot a finals de segle, exacerbar la francofòbia conreada arreu en la persona de Lluís XIV i les seves arts bèl·liques i polítiques. Ja ho va definir en el seu dia Espino (1999), i molts són els autors —sobretot a escala europea— que han esmentat la *banalització* de la literatura popular al voltant de la pressió i de la particular acció política de França, culminant a la Guerra de Successió.

Una reflexió de conjunt i transversal de la literatura política a diverses mans entre historiadors i filòlegs a escala general del territori català durant el segle XVII podria generar una visió més adient i *híbrida*, tal com se suggereix per a la interpretació

tipològica dels dietaris, del conjunt de textos que s'hi produeixen. Al mateix temps, sense crear barreres ni compartiments estancs d'anàlisi, l'estudi d'aquests textos ha d'anar acompanyat d'una mostra dels receptors, de la seva incidència real, del seu pes a escala local i comparativa amb Europa. D'aquesta manera, i només pels indicis que en tenim, esbrinaríem si la guerra —i les violències consegüents—, juntament amb la personificació dels responsables (enemic, per exemple, si és el cas), podrien haver incidit de manera clara en la proliferació dels escrits des d'un punt de vista polític, però també des de l'ús de la llengua, la seva evolució i la seva comprensió —en l'àmbit tant particular com col·lectiu—; i de quina manera, aquesta proliferació de la literatura política i el seu ús —i abús— entre la (no)incipient opinió pública va ser generadora per ella mateixa d'un dels prismes en la construcció d'una certa identitat col·lectiva a Catalunya.

OSCAR JANÉ

*Investigador Ramón y Cajal**Universitat Autònoma de Barcelona*

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AMELANG, J. (1998) *The Flight of Icarus. Artisan autobiography in Early Modern Europe*, Stanford, Stanford University Press.
- BATLLE, J. B. (1925) *Los goigs a Catalunya en lo segle XVIII. Recull d'estudis crítics ab un centenar de facsímils y una nota preliminar sobre sa bellesa gràfica*, Barcelona, Tip. Catòlica.
- CHIMELLO, S. (2010) «Les conséquences du changement de souveraineté à Thionville», *Hémecht. Revue d'Histoire Luxembourgeoise*, 62, Heft 3-4, pp. 515-525.
- COURCELLES, D. de (1990) *Les histoires des saints, la prière et la mort en Catalogne*, París, Publications de la Sorbonne. [Textes et Documents du «Centre de Recherche sur l'Espagne des XVIIe et XVIIIe siècles» - CRES.]
- (1992a) *L'écriture de la pensée de la mort en Catalogne. Les joies /goigs/ des saints, de la Vierge et du Christ de la fin du Moyen Age au XVIIIe siècle*, París, Ecole de Chartes. [«Mémoires et documents de l'Ecole de Chartes», 35.]

- (1992b) «L'image de l'étranger dans le livre des Mémoires de Jérôme Cros, chirurgien de Perpignan», dins J. Dufournet, A. Ch. Fiorato & A. Redondo, A. (eds.), *L'image de l'autre européen (XVe-XVIIe siècles)*, París, Presses Sorbonne Nouvelle, pp. 251-264.
- (1995) «Dire, écrire les saints en Catalogne: la question d'une identité en langue catalane», dins A. Redondo (dir.), *Relations entre identités culturelles dans l'espace ibérique et ibéro-américain. I-Centre et périphérie*, París, Presses de la Sorbonne Nouvelle («Cahiers de l'UFR d'Études Ibériques et Latino-Américaines», 10), pp. 61-72.
- ESPINO LÓPEZ, A. (1999) *Cataluña durante el reinado de Carlos II: política y guerra en la frontera catalana, 1679-1697*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, («Monografies Manuscrits», 5).
- ETTINGHAUSEN, H. (2000) *Notícies del segle XVII: la premsa de Barcelona entre 1612 i 1628*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- HERMANT, H. (2013) «Les mises en récit du soulèvement des Barretines (1687-1690): construction politique, construction culturelle, construction mémorielle», *Cahiers du CRHQ*, 4. [<http://www.crhq.cnrs.fr/cahiers/4/c4a4-Hermant.pdf>.]
- IGLÉSÍAS, N. (1998) *La llengua del Rosselló, qüestió d'Estat. La integració lingüística del Rosselló a França (1659-1789)*, Vic, Eumo Editorial.
- JANÉ, O. (2006) *Catalunya i França al segle XVII. Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna*, Catarroja/Barcelona, Afers.
- (2008) *La identitat de la frontera pirinenca: efectes socials i polítics al nord de Catalunya des de la creació de Montlluís (1677-1698)*, Girona, Diputació de Girona/ Patronat Francesc Eiximenis.
- (2010) «L'identité et la guerre dans les livres de raison catalans au XVII siècle», *Annales du Midi*, 270, pp. 251-278.
- JANÉ, O., E. MIRALLES & I. FERNÁNDEZ, ed. (2013) *Memòria personal. Una altra manera de llegir la història*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona («Monografies Manuscrits», 8).
- MIRALLES, E. (2010a) *Sobre Jeroni Pujades*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- (2010b) «Poesia i política en la guerra dels Segadors», dins O. Jané (ed.), *Del Tractat dels Pirineus [1659] a l'Europa del segle XXI: un model en construcció?*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya/Generalitat de Catalunya, pp. 177-187.

- (2012) «Els escriptors catalans en una Europa en conflicte: la propaganda política impresa de la guerra dels Segadors», *Caplletra*, 52 (Primavera), pp. 181-205.
- PLADEVALL, A. & A. SIMON (1986) *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII*, Barcelona, Curial.
- PONS, J. S. (1929) *La littérature catalane en Roussillon au XVIIe et au XVIIIe siècles*, Tolosa, Privat.
- ROMA I CASANOVAS, F. (2000) *La construcció medial de la muntanya a Catalunya (Segles XV-XX). Una mirada al paisatge des de la geografia cultural*, Bellaterra, UAB [tesi doctoral.]
- SIMON TARRÉS, A. (2013) «Memòries i diaris personals de la Catalunya moderna. Del no res a la plètor», dins O. Jané & P. Poujade (eds.), *Memòria Personal. Construcció i projecció de la memòria personal a l'època moderna*, Madrid, Casa de Velázquez. [En premsa.]
- SIMON, A. & P. VILA (1998) *Cròniques del Rosselló: segles XVI-XVII*, Barcelona, Curial.
- TORRENT, A. M. (1989) «Llengua i poder a Catalunya al segle XVII», *Actes del 8è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. II, Tolosa/Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 29-55.
- TORRES SANS, X. (2000) *Els llibres de família de pagès. Memòries de pagès, memòries de mas (segles XVI-XVIII)*, Girona, Biblioteca d'Història Rural.
- VALSALOBRE, P. (2010) «L'obra (o la vida) de Francesc Fontanella en l'esquinç de 1652-1659», dins O. Jané (ed.), *Del Tractat dels Pirineus [1659] a l'Europa del segle XXI: un model en construcció?*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya/Generalitat de Catalunya, pp. 281-290.